

İRAN, ANİRAN VE İRANŞEHR KAVRAMLARI ÜZERİNE

FİLİZ TEKER*

Öz: *İran* sözcüğünün Orta Persçe şekli olan *Ērān*'in *Proto-İrani* bir terim olan *Aryānām*'dan türediği ve *ēr* köküne *ān* çoğul ekinin getirilmesiyle oluştuğu kabul edilir. Kökeni Avesta'ya kadar uzanan *İran* (*Ērān*) sözcüğüne, ilk kez Sasani hanedanının kurucusu I. Ardeşir (224-240)'in yazıtlarında ve sikkelerinde rastlanır. *İran* (*Ērān*) teriminin karşıtı olan *Aniran* (*Anērān*) terimi ise I. Şapur (240-272) ile birlikte görünmeye başlamıştır. Yedi iklimden oluşan bir dünyanın merkezinde durduğu kabul edilen *Aīryanem Vaejah* (*Aīryan*'ların yayıldığı bölge)'m bir bakıma halefi olarak İranşehr (*Ērānšahr*), tıpkı *İran* gibi Sasanilerin bir tasarımıydı. *İran* fikrinin Ahameniş, Helen, Part hatta Yakın Doğu mirası ile oluşan imparatorluk ideolojisi ile beraber sentezlendiğini söylemek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: İran, İranşehr, Aniran, Ērān, Ērānšahr, Anērān

ON THE CONCEPTS OF IRAN, ANERAN AND IRANSHAHR

Abstract It is accepted *Ērān*, the Middle Persian version of the word Iran is derived from the Proto-Iranian term *Aryānām* and is formed by adding the plural suffix *ān* to the root *ēr*. The word Iran (*Ērān*), whose root goes back to Avesta, was first seen on the inscriptions and coins of Ardashir I (224-240), the founder of the Sassanian dynasty. The term *Anērān* being the opposite of the term Iran (*Ērān*) was started to be seen with Saphur I (240-272). Iranshahr (*Ērānšahr*) was the design of Sassanians as the successor of *Aīryanem Vaejah* (the region where *Aīryan*'s spread) which was accepted to be in the center of a world having seven climates like Iran. it could be possible to state that the idea of Iran was synthesized with the imperial ideology formed with the heritage of Achaemenid, Hellen, Parth and even the Near East.

Keywords: Iran, Ērān, Ērānšahr, Iranshahr, Anērān, Persia

* Arş. Gör., Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü, Elazığ, ORCID: 0000-0003-4885-6804, fteker@firat.edu.tr.

Giriş

“İran”, siyasi anlamda günümüzde başkenti Tahran olan bir devletin adıdır. İsim, sıfat ve coğrafik bir terim olarak da kullanılan “İran” sözcüğünün sıfat şekli siyasi devlet sınırlarından bağımsız olarak etnolingüistik, kültürel ve jeokültürel bir tanımlayıcı olarak da kullanılmaktadır¹.

İran sözcüğünün, Batı literatüründe çoğu zaman *Persia* ile eş anlamlı olarak kullanıldığı görülmektedir. Bunun nedeni, Ahamenişlerin ortaya çıktığı *Persis*'ten hareketle antik Grek yazarlarının bu bölgeye *Persia* ismini vermeleridir. Eski dönemlerde bu eş anlamlı kullanım daha yaygın olsa da günümüzde başta İngilizce olmak üzere diğer Avrupa dillerinde de devam etmektedir. Ancak *Persia* ile İran'ın karşıladığı anlam aynı değildir. Kimi bilimsel çevreler bu terimlere farklı anlamlar yüklemektedir. Buna göre; *Persia*, sahip olduğu siyasi sınırlarla bugünkü resmi adıyla “İran İslam Cumhuriyeti” olarak bilinen ülkedir. İran ise dil ve kültür olarak “İranlı” olan daha geniş toprakları kapsar².

İran hükümeti, 1934 yılında aldığı bir kararla ülkesinin ismini “İran” olarak değiştirmiş ve diplomatik ilişkilerde olduğu ülkelerden kendisini Farsça kökene sahip olan “İran” adı ile nitelendirmesini istemiştir. Birçok İranlı düşünür, bunun yanlış bir karar olduğunu belirtmiştir. Onlara göre, İran isminin benimsenmesi ülkenin kültür itibarını zedelemiştir; çünkü “Pers/Fars” adı ülkenin kültürel itibarını vurgulayan bir dizi kavramla nitelendirilir: Pers/Fars halısı, Pers/Fars minyatürü, Pers/Fars edebiyatı... Ve yine onlara göre, “İran” adı bu kültürel birliklerin hiçbirine sahip olmamasının yanı sıra Farsça dışındaki dillerde geçmişi veya kendine özgü kültürü olmayan bir ülkeyi ifade eden “kısır” bir kelimedir. Bu yükselen itirazlar, 1959'da tekrar eski isme dönülmesi için harekete geçilmesine neden oldu ise de o zamana kadar “İran” ismi yerleşmiş olduğundan bu geçiş pratikte mümkün

¹ Multiple Authors, “Iran”, *Encyclopaedia Iranica*, Online Edition, Originally Published: December 15, 2004, Last Updated: March 29, 2012, This article is available in print. Vol. XIII, Fasc. 2, pp. 204-224 and Vol. XIII, Fasc. 3, pp. 225-336 and Vol. XIII, Fasc. 4, pp. 226, <https://www.iranicaonline.org/articles/iran>, erişim tarihi: 10.10.2020.

² Richard Nelson Frye, *Persia*, Schocken Books, New York 1969, s.13.

olamamıştır. Sonuçta, her iki isim de kullanılmaya başlanmıştır; ama kavramsal olarak bu iki ismin birbirlerini karşılamadıkları açıktır³.

“İran” sözcüğünün günümüzde “İran” olarak adlandırılan devleti tanımlayan bir ad haline gelene kadar geçirdiği gelişim aşamalarını ve tarihsel yolculuğunu incelemek, sözcüğün bir devlet adından bağımsız olarak değerlendirilebilmesi için gereklidir. Bu nedenle, çalışmamız İran (Ērān) adı ve kavramının anlaşılabilmesi için gerekli görülen Aniran (Anērān) ve İranşehr (Ērānšahr) kavramlarını da tarihi olarak ele almayı ve böylelikle her dönemde kullanılagelen, yer yer farklı algılanan ve üzerinde sıkça düşünülen bu sözcüklerin kavramsal çerçevesinin anlaşılması için katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

1.İRAN (ĒRĀN)

İran (Orta Persçe 'yr'n /ērān, Partça 'ry'n /aryān) sözcüğünün *Proto-İrani* bir terim olan *Aryānāni*'den *gentilic (demonym)*⁴ ēr' in çoğul şekli olarak türediği kabul edilir⁵. İlk kez Sasani hanedanının kurucusu I. Ardeşir (224-240)'in unvanlarında ve ardından sikkelerinde karşımıza çıkan İran (Ērān) isminin kökeninin tarihsel olarak bu coğrafyaya hakim olan *Aryan* kavimlerinden geldiği bu sahada araştırma yapan çevrelerce benimsenen bir görüştür. *Aryan* adı, *Aryan* dillerini konuşan antik Hint ve İran halkını tanımlayan bir sözcük olarak *Aryan* ülkelerinde yaşayan *Non-Aryan* halkların karşısı olarak kullanılmıştır⁶. Ahameniş yazıtlarında ve Zerdüş Avesta geleneğinde kullanılan etnik bir sıfat olan *Arya* terimi ise *An-airya (Non-Arya)* dış dünyasıyla tezat oluşturarak bir etnik grubun üyelerinin Avesta'daki

³ Ehsan Yarshater, “Communication”, *Iranian Studies* Vol. 22, No. 1, Taylor & Francis, London 1989, s. 62-64.

⁴ *Demonym*, antik Grekçe “halk, kabile” anlamındaki δῆμος, *dēmos*'tan ve “ad” anlamındaki ὄνομα, *ónoma*,’dan türemiş bir terimdir. *Gentilic* ise Latince *gentilis/gens*’ten türemiş *klan* anlamındaki bir kelimedir. *Demonym/Gentilic* isimler genellikle yer adlarından türeler ve oradaki yerli halka isim olarak verilirler. Geniş bilgi için bkz: Michael Roberts, “The Semantics Demonyms in English”, *The Semantics of Nouns*, Oxford University Press, Oxford 2017, s. 205-220.

⁵ D. N. MacKenzie, “Ērān, Ērānšahr”, *Encyclopaedia Iranica*, Online Edition, Originally Published: December 15, 1998, Last Updated: December 15, 2011. This article is available in print. Vol. VIII, Fasc. 5, p. 534 , <https://iranicaonline.org/articles/eran-eransah>, erişim tarihi: 30.08.2020.

⁶ R. Schmitt, “Aryans”, *Encyclopaedia Iranica*, Online Edition, Originally Published: December 15, 1987, Last Updated: August 16, 2011. This article is available in print. Vol. II, Fasc. 7, pp. 684-687, <https://www.iranicaonline.org/articles/aryans>, erişim tarihi: 20.07.2020.

kullanımıdır⁷. *Aryan* yaklaşık olarak “soylu”, “asil” anlamına gelen; ikinci milenyumun sonunda ve birinci milenyumun başında Ganj ve Fırat nehirleri arasına göç eden Doğu Hint-Avrupa dilleri ya da lehçeleri konuşan halkın genel bir tanımı olarak kabul edilir⁸. *Aryan’lar* İran coğrafyasından kalan en eski yazılı metin olan Avesta’ya göre, *Airyānem Vaejahi*⁹ (*Iranvic*) olarak adlandırılan bölgeden gelmektedirler¹⁰. Avesta’nın 21 *Nosk*’undan biri olan Vendidad (*Vendīdād*)’da *Iranvic* ile ilgili Soğd/Soğdia, Merv, Belh, Nisa, Herat gibi yer isimleri geçmektedir¹². Bu alanda çalışan birçok araştırmacı, Vendidad (*Vendīdād*)’daki yer isimlerine bakarak İranlıların yayılma bölgesinin (yurdunun) yani *Airyānem Vaejahi* (*Iranvic*)’ın Harezm olduğu görüşündedir. Oysaki Zerdüşt geleneğinde Harezm’in yeri kesin olarak belli değildir¹³. Ama yine de İranlıların atalarının o topraklar üzerinde yaşadığına dair derin bir inancı vardır. Bu inanç, onların bu topraklardaki muazzam mirası sahiplenmelerine neden olmaktadır¹⁴.

İran (*Ērān*) sözcüğünün ilk kez geçtiği yazıt olan Nakş-ı Rüstem’deki I. Ardeşir’in üç dilli yazıtı şu şekildedir: Orta Persçe: *’rthštr MLK’ n MLK’ ’yr’ n*¹⁵, Partça: *MLKYN MLK’ ’ry’ n*¹⁶. I. Ardeşir’in oğlu I. Şapur (240-272) kendisinden Orta Persçe *MLK’ n MLK’ ’yr’ n W’nyr’ n*¹⁷, Partça *MLKYN*

⁷ H. W. Bailey, “Arya”, *Encyclopaedia Iranica*, Online Edition, Originally Published: December 15, 1987, Last Updated: August 15, 2011. This article is available in print. Vol. II, Fasc. 7, pp. 681-683, <https://iranicaonline.org/articles/arya-an-ethnic-epithet>, erişim tarihi: 20.07.2020.

⁸ Richard Nelson Frye, *The Heritage of Persia*, Mazda Publishers, California 2004, s.2.

⁹ *aryānām waijah > airyanəm vaējō > ērānwēz > irānwēj*

¹⁰ Muhammed R. Hafeziniya, *İran Jeopolitiği ve Siyasi Coğrafyası*, İraniyat Yayınları, Ankara 2017, s. 21.

¹¹ William W. Malandra, “Vendīdād I. Survey of The History and Contents of The Text”, *Encyclopaedia Iranica*, Online Edition, Originally Published: January 1, 2000, Last Updated: September 5, 2006, <https://iranicaonline.org/articles/vendidad>, erişim tarihi: 04.08.2020.

¹² Ceyms Darmesettar, *Mecmua-yı Kavanin-i Zerdüşt (Vendidad-ı Avesta)*, Motercim Doktor Musa Cevan, Donya-yı Kitab, Peyk-e İran, Tehran 1386/2008, s. 57.

¹³ Richard Nelson Frye, *The History of Ancient Iran*, C. H. Beck’sche Verlagsbuchhandlung, Germany 1984, s.61.

¹⁴ Jan-Pol’ Ru, *İstoriya Irana i İrantsev, Ot İstokov do Nashih Dney*, Pervod s Frantsuzskogo. Nekrasov M. Yu., izdatel’s tvo , Yevraziya, Sankt-Petersburg 2015. s.13-15.

¹⁵ Ardašir šāhān šāh ērān

¹⁶ Ardašir šāhān šāh aryān

¹⁷ šāhān šāh ērān ud anērān

*MLK' ıy' n W'n(y) ıy' n*¹⁸ diye bahsetmiştir. Bu yazıtlarda geçen İran (*Ērān*) sözcüğünün coğrafi bir kavram olarak anlaşılmuş olduğu gerçeğini ilk kez Zerdüşt kutsal metinlerine dayanan ayrıntılı bir kozmogoni ve kozmografi içeren “ilk yaratılış” anlamına gelen; ama içeriği onunla sınırlı olmayan *Bundahišn* (*Bundahišn*)¹⁹ de ve *ērānag* sıfatının oluşumunda görmekteyiz. Bu kavramsal çerçeveden bakıldığında; İran (*Ērān*, *Ērān zanīn*, *šahr-e Ērān*) sözcüğünün “İranlıların toprağı/ülkesi”, İrani (*Ērānī*) sözcüğünün ise “onun sakinleri” anlamında kullanıldığı söylenebilir²⁰. Yine buna paralel olarak, İran (*Ērān*) sözcüğünün ayrıca sıfat olarak *ērīh* ve onun zıt anlamlısı Grekçe “barbar” (*βάρβαρος*) algısına eşdeğer olabilen *an-ērīh* şeklinde de kullanıldığını tespit etmek mümkündür²¹.

Nakş-ı Rüstem’de bulunan bir kaya kabartmasında Sasani hanedanının kurucusu I. Ardeşir Part kralını yenmiş bir şekilde atının üstünde dururken, Ahura Mazda ise atı ile Ehrimen’i ezerken tasvir edilir. Bu kaya kabartmasında I. Ardeşir, Ahura Mazda ile karşı karşıyadır ve Ahura Mazda I. Ardeşir’e hakimiyet sembolünü vermektedir. Buradaki kişilerin kimliği hakkında hiçbir şüphe yoktur; ancak verilmek istenen mesajın önemi her zaman doğru anlaşılammıştır²². Tasvirten anlaşıldığı kadarıyla; Ardeşir, İran (*Ērān*) ve İranşehr (*Ērānšahr*)’i yönetmek için Tanrı tarafından tayin edildiğine inanmakta ve başkalarının da buna inanmasını istemektedir. Bu, erken Sasani krallarının başlattıkları siyasi düzenin İranşehr (*Ērānšahr*) olarak adlandırılması ve İran (*Ērān*) kavramının ortaya çıkarılmasının başlangıcını yansıtmaları açısından son derece önemlidir. Kabartmanın bize dolaylı olarak gösterdiği (I. Ardeşir’in yazıtında ise direkt olarak görebileceğimiz) bir başka özellik ise bu hanedanlığın, oluşturdukları siyasi yapıyı “Sasaniler” den ziyade “İranlılar” olarak adlandırmasıdır ve bu, her şeyden önce siyasi düşüncedeki bir yeniliğin altını çizmektedir. Artık Avesta’da yer alan, *Aryāv*’ların ülkesi anlamına gelen ve ilk kez I. Ardeşir’ in bu bölge için kullandığı İran (*Ērān*) adı İranşehr (*Ērānšahr*) adı ile birlikte Sasanilerin hüküm sürdüğü bölgeye aktarılmıştır.

¹⁸ *šāhān šāh aryān ud anaryān*

¹⁹ *Bundeheş*, Motercim Fernebag Dadeği, Entesarat-i Tus, Tehran 1395/2017, s. 5.

²⁰ MacKenzie, “a.g.m.”, <https://iranicaonline.org/articles/eran-eransah>, erişim tarihi: 30.08.2020.

²¹ Touraj Daryae, *Sasanian Persia The Rise and Fall of An Empire*, I. B. Tauris, London-New York 2009, s. 5.

²² Bruno Overlaet, “And Man Created God? Kings, Priestes and Gods on Sasanian Investiture Reliefs”, *Iranica Antiqua*, Vol. XLVIII, Peeters Publishers, Belgium 2013, s. 313-314.

I. Ardeşir'in bir Avesta çağı kavramı olan "İran"ı bir tasarı şekline dönüştürerek hüküm sürdüğü bölgeye aktarmasının nedenini, klasik tarihçiler gibi onun Ahamenişlerin topraklarını geri almaya çalışması olarak gösterebiliriz; ancak klasik tarihçilerin düşüncelerine paralel şekilde düşünmek pek doğru görünmemektedir. Çünkü İranşehr sözcüğünün anlamı siyasi bir alanda değil belirli bir bölgenin siyasi kavramlarının ortaya çıkmasına neden olan dini bir alanda (Avesta'da) mevcuttur²³. Her şeyden önce, İran (*Ēr*) terimi Zerdüşt'ün iyilik tanrısı Ahura Mazda'nın kötü Ehrimen ile mücadelesini destekleyen bir tarihi çağrıştırmaktadır. Avesta geleneğine uygun olarak İranlılar dünyanın merkezinde (*Iranvic'*te) Sasanilerin Orta Asya'dan İran'a taşıdığı Zerdüşt'ün kendi yurdunda sakindiler. Yedi iklimden oluşan bir dünyanın merkezinde *Iranvic'* in halefi konumunda İranşehr yer almaktaydı ve yine Zerdüşt geleneğine göre dünya çapında siyasi gücün dağılımını denetleyen hakim kral olarak "İranşehr" in yöneticileri bulunmaktaydı²⁴. Buna göre, sonradan siyasi ya da coğrafi anlamlar yüklense de İran sözcüğünün temelinde dini bir algının olduğu açıkça görülmektedir. Kökeni Avesta'ya kadar uzanan ve dini bir temel üzerine inşa edilen İran kavramının Sasanilerin bir icadı olduğunu söylemekten ziyade tarihi süreci göz önüne alarak bu kavramın Sasaniler tarafından yeniden keşfedildiğini söylemek daha doğru olacaktır. Elbette sonraki süreçlerde sözcüğün karşıladığı anlamın her daim "dini" bir algı ile devam etmediğini de unutmamak gerekir.

Sasanilerin neden tarihlerinde Ahameniş, Part gibi siyasi yapılar varken Avesta çağına kadar gidip oradaki bazı kavramları canlandırdıkları sorgulanmaya değerdir. Bu sorgulamanın yapılabilmesi için de ilk önce Sasanilerin tarihi hafızalarında Ahamenişlerin yer edip etmediğinin ve İran kavramının Ahamenişlerde en azından bir fikir olarak bulunup bulunmadığının üzerinde durmak gerekir. Bu, Sasanilerin neden Avesta çağı kadar geriden gelen bir kavramı canlandırdıklarının ortaya çıkarılmasında yardımcı olacak ve dolayısıyla "İran" teriminin kullanılmasının bilinçli bir tercih mi yoksa "milli bir gelenek" mi olduğunun anlaşılmasını sağlayacaktır. İran adının gerçekte Avesta döneminde ortaya çıkan ve Sasanilere kadar gayri resmi bir şekilde devam eden ve Sasanilerle resmi bir nitelik kazanan "milli" bir varoluşu yansıttığı kimi çevrelerce kabul edilen bir görüştür. Oysa Sasanilerin kendilerinden önceki devletlerle özellikle Ahamenişlerle bağımlı

²³ T. Daryae, *Sasanian Persia The Rise and Fall of An Empire*, s. 5.

²⁴ Richard Payne, "Cosmology and The Expansian of The Iranian Empire, 502-628 CE", *Past & Present*, Volume 220, Issue 1, Oxford Academic, U.K. 2013, s.4.

kestiğini kesin olarak söyleyebiliriz. Böyle bir durumda da “milli” bir varoluşun devamından bahsetmek mümkün görünmemektedir. Sasanilerin Ahamenişlerle bağı kesmesinin sebebi olarak hafızalarında Ahamenişler gibi büyük bir siyasi yapının olmamasının gösterilmesi doğru değildir; çünkü her iki devletin de Fars eyaletinde ortaya çıktığını ve aynı yerlerde bazı arkeolojik eserlerinin bulunduğunu düşündüğümüzde böyle bir hatırlamamanın olasılık dahilinde olmadığı görülecektir. Bunun dışında, Ahamenişler gibi çok geniş bir bölgeye hükmetmiş bir devletin kaynaklarda ve toplum hafızasında bulunan bilgilerinden Sasanilerin habersiz olması da akla yatkın değildir. O halde tam da bu noktada sorgulamayı hem Sasanilerin neden Ahamenişlerle bağı kesip bir Avesta çağı kavramı olan İran’ı dirilttikleri hem de Ahameniş, Part gibi devletlerde neden “İran” adının kullanılmadığı şeklinde iki yönlü olarak yapmak gerekmektedir.

Sasani resmi kayıtlarında birkaç istisna dışında Ahameniş hükümdarlarının adına rastlanmadığı gibi Ahamenişlerle ilgili bilgiye de rastlanmaz. Sasanilerin Ahamenişlerle ilgili bu kadar sessiz kalmasına karşın Sasani döneminin kendi resmi kayıtları dışındaki kaynaklar Sasanilerin Ahamenişleri hatırladığını ve hatta Pers İmparatorluğunu yeniden canlandırmak istediklerini yazmaktadır²⁵. Ortada bir çelişki olduğu aşıkardır. Temelde VI. asrın sonlarına doğru yazıya geçirilmiş olduğu düşünülen ve Pers ulusal tarihinin bir parçası olan *Hudayname (Xwadāy-Nāmag)*²⁶ nin destansı bir şekli olan *Şehname* ve diğer Orta Persçe kaynaklar ilim çevrelerince İran gelenekselliğini yansıması bakımından güvenilir kabul edilmektedir. Bunların Pişdadiler (*Piśdādīn*) ve Kayanilerden (*Kayāniān*) bahsederken Ahamenişlerden bahsetmediği görülmektedir. Bu, açıkça Sasani tarih yazımında Ahamenişlerden vazgeçildiğini göstermektedir. Sasanilerin IV. yy sikkelerinden anlaşıldığı üzere, Sasaniler belirtilen dönemde ilahi soydan Avestan Kayani soyuna kaymaya başlamışlardır. IV. yy’n sonu ile V. yy’n başında Sasanilerin unvanlarında da bir değişiklik olduğunu ve “kay” unvanını kullanmaya başladıklarını görüyoruz. Bu değişikliğin neden olduğu üzerinde düşünüldüğünde özellikle köken mitlerine temellenen kolektif bir hafıza oluşturma isteği akla gelmektedir. Muhtemelen bu kolektif hafızaya aktarılan Avesta zamanından gelen bir “İran” fikridir. Bütün bu değişiklikler ve “kayma”lar aslında Sasaniler tarafından bilinçli bir yönlendirme yapıldığının

²⁵ Ehsan Yarshater, “Were the Sasanians Heirs to the Achaemenids?”, *La Persia nel Medioevo, Accademia Nazionale dei Lincei*, Roma 1971, s. 519.

²⁶ Jaakko Hämeen-Anttila, *Khwadāy-nāmag The Middle Persian Book of Kings*, Brill, Leiden 2018, s.2.

işareti olarak kabul edilebilir. Bu yönlendirmenin neticesinde doğal olarak hafıza tarihten uzaklaşmakta ve geçmiş ile tarih ayrılmaktadır. İşte tüm bu Zerdüşt kolektif hafızası, Sasanileri klasik tarih yazımından da uzaklaştırmıştır. Aslen bir İranlı olan ve günümüzde Sasani tarihi alanında çalışan en yetkin isimlerden biri olan *Touraj Daryae'* ye göre, Avesta'da hatırası olmayan Ahamenişlerin Sasani hafızasından çıkarılması bilinçli bir seçim olabilir²⁷. Pers arkeolojisi uzmanı *A. Shapur Shahbazi* ise Sasanilerin Ahamenişleri tanıdığını ve II. Şapur (309-379) ile birlikte Kayanilere doğru bir kayma olduğunu savunur.²⁸ *Shahbazi*' nin belirttiği dönem aslında İran'ın doğusunda yeniden Turanlıların akınlar yaptığı zamanlardır. Sasanilerin özellikle V. yy'da böyle bir kayma yaşamasının nedeni kanaatimizce İran'ın yeniden Turan akınlarıyla karşılaşması sonucu kolektif hafızalarında yer alan İran-Turan mücadelelerinin canlanmasıdır. Unvanlarda yapılan değişiklikler bize eski dönemlerde Turanlılarla yapılan mücadeleler sırasında İran hükümdarlarının kullandığı unvanlara bir dönüş yapıldığını göstermektedir.

Bu durum, akla hemen 'O halde Sasaniler kimin mirasçısıdır?', sorusunu getirmektedir. Bu sorunun cevaplanmasını kolaylaştıran önemli bir bilgiyi bize Sasanilerin önemli bir devlet adamı olan *Tenser*'in Taberistan hükümdarına yazdığı bir mektup olan *Name-ye Tansar* (Tansar Nāmag) vermektedir. *Name-ye Tansar*'a göre Zerdüştlüğü koruyan geleneksel hükümdarlar Avesta'da ve Orta Pers yazımında *Keyand Vishtaspa* ve *Ardeşir* olarak adlandırılmaktadır²⁹. Bu bilgi bize Sasanilerin Kayanilerle bir bağlantı kurmaya çalıştığını hatta İran halkının kolektif hafızasında bu şekilde prestij ve meşruiyet kazanmaya çalıştığını açıkça göstermektedir.

İran adının "resmi" olarak ne zaman ortaya çıktığı konusunda İran tarihi uzmanları arasında hiçbir fikir ayrılığı yaşanmazken "İran fikri"nin ortaya çıktığı dönem konusunda bir fikir birliği yoktur. *A. Shapur Shahbazi*, ulusal bir devlet olarak İran fikrinin Sasanilerden daha önce ortaya çıktığı görüşündedir ve Avesta dönemini bir İran (Aryan) İmparatorluğu olarak ele alır. İran dinleri konusunda uzman olan İtalyan tarihçi *Gherardo Gnoli* ise

²⁷ Touraj Daryae, "Memory and History: The Construction of the Past in Late Antique Persia", *Name-ye Iran-e Bastan*, : *The International Journal of Ancient Iranian Studies*, Vol. 1, No. 2, Irvine 2001, s.10-13.

²⁸ A. Shapur Shahbazi, "Early Sasanians' Claim to Achaemenid Heritage", *Name-ye Iran-e Bastan*:*The International Journal of Ancient Iranian Studies*, Vol. 1, No. 1, Irvine 2001, s.69.

²⁹ M. Boyce, *The Letter of Tansar*, Instituto Italiano per il Medio ed Estremo Oriente, Rome 1968, s. 62.

Ahamenişlerin ve Partların resmi devlet adlarında “İran” sözcüğünün olmamasından dolayı Sasani hanedanının İran fikrini yeniden keşfettiğini savunur³⁰. *Gnoli* nin ortaya attığı tez yüz yılı aşkın bir süre önce *Paulus Cassel* tarafından dile getirilmiştir. Hatta *Cassel*, *Friederich Spiegel’in Eranische Altertumskunde* isimli “İran” adını içeren ve antik dönemi kapsayan eserini şiddetle eleştirmiştir. *Cassel*’ e göre, klasik ve İbranice kaynaklarda tüm Ahameniş dönemi boyunca “İran” adı zikredilmemiştir ve eğer Med ya da Pers devletinin resmi adı “İran” olsaydı bunu kaynaklardan öğrenmek mümkün olurdu³¹. Bu nedenle, *Cassel* “İran” adının Sasani dönemi dışındaki eski dönemler için kullanılmasının doğru olmadığını savunmuştur. Pers İmparatorluğu alanında uzman olan Alman tarihçi *Josef Wiesehöfer*, Ahameniş İmparatorluğunun kökeninin *Persis* ile olduğu kadar *Aryan* etnik ve kültürel topluluğuyla da bağlantılı olduğunu ifade etmektedir³². İsveç asıllı Amerikan tarihçi *Richard Nelson Frye*, çok geniş bölgelere yayılmış olan Ahameniş İmparatorluğunda *Aryānām xšaθram* (*Aryan*ların ülkesi/krallığı) terimine hiçbir kaynakta rastlanmadığı için bu terimin yaygın olarak kullanılmadığını ve Ahamenişler gibi büyük bir İmparatorluğun *Aryan* İmparatorluğu olarak adlandırılmayacağını; ama böyle bir adlandırmanın olmamasının da bu terimin Ahamenişlerde olmadığı anlamına gelemeyeceğini savunur³³. *Gnoli* de böyle etnik bir tanımlamanın (*Aryānām xšaθram*) kraliyetin hakimiyet alanını sınırlandırabileceği için kullanılmadığı görüşündedir. *Shahbazi*, daha önce de belirttiğimiz gibi Avesta’da anlatılan toplumun ulusal bir imparatorluk olduğunu savunarak *xšaθra* teriminin daha sonra *Aryānšatra* > *Ērānšahr* > *Iran* olarak İran ideolojisine girdiğini düşünmektedir³⁴.

Helenistik dönemin yöneticisi Büyük İskender, *Aryānām xšaθram* gibi bir terimin varlığına izin vermemiştir. Bu nedenle, İskender’in fethini takiben Helenistik yazarlar sadece *Aryān* terimini kullanmış ve bu dönemde *Aryān* coğrafik bir terime dönüşmüştür. Part/Arşakların ise kendilerinden önceki

³⁰ Gherardo Gnoli, *The Idea of Iran, An Essay on its Origin*, Istituto Italiano per il Medio ed Estremo Oriente, Roma 1989, s. 175.

³¹ A. Shapur Shahbazi, “The History of the Idea of Iran”, *Birth of The Persian Empire Vol I The Idea of Iran*, Ed. Vesta Sarkhosh Curtis Sarah Stewart, I.B.Tauris & Co Ltd., London-New York 2005, s. 100.

³² Josef Wiesehöfer, “The Achaemenid Empires” *The Dynamics of the Ancient Empires: State Power from Assyria to Byzantium*, Ed. By an Morris and Walter Scheidel, Oxford University Press, Oxford 2009, s. 88.

³³ R. N. Frye, *The Heritage of Persia*, s.3.

³⁴ A. S. Shahbazi, “The History of the Idea of Iran” , s.103-104.

tarihin farkında olduklarını göstermesi açısından Ahamenişlerin unvanlarını kullanmalarını önemlidir³⁵. Partların bu kolektif hafızaya sahip olduğunun kamtı olarak çoğu zaman ülkeleri ve ülkelerinin çevresi için İranşehr (*Ērānšahr*) adını kullanmaları ve başkenti *Apařšehr/Abařšehr* (*Abaršahr*) olan Nişabur (*Niřāpūr*)'un sık sık İranşehr olarak adlandırılması gösterilir. Esasında bu konuda tam bir görüş birliği yoktur. Bazı uzmanlar *Abařšehr/Apařšehr*'in İranşehr sözcüğünün bozulmuş şekli olduğuna kesinlikle karşı çıkmaktadır.

Siyasi bir kavram olarak “İran”ın Sasanilerin çöküşüyle beraber ortadan kaybolduğu genel olarak kabul edilen bir görüştür. Sonraki süreçte Firdevsi gibi İslam coğrafyacıları ve tarihçileri de bu kavramı Sasani İmparatorluğunu nitelemek için kullanmışlardır. İlhanlıların bir süre sonra ilk kez İran resmi adını yeniden kullandığını ve XIX. yy'a kadar da bu siyasi kullanımın devam ettiğini söylemek mümkündür³⁶. Saffariler, Samaniler, Büveyhiler, Selçuklular ve onların halefleri zamanında İran adı kayıtlarda yer almazken Safeviler zamanında “Memalik-i İran” olarak belki de İranşehr'e karşılık gelen bir İran adı kullanılmaya başlanmıştır³⁷.

“İran” sözcüğünün tarihi süreçteki gelişimi ve değişimi bu sözcüğün kavramsal çerçevesinin oluşturulmasını her ne kadar zorlaştırsa da ortaya çıktığı dönemde sözcüğün etnolingüistik, Avesta çağında ise dini bir algıyı yansıttığını söylemek mümkündür. Ancak sonraki süreçte bu sözcük etnolingüistik ve hatta dini anlamdan ziyade siyasi, coğrafik ve kültürel anlamlar kazanmıştır. İran sözcüğünün tarihsel süreç içerisinde gelişim ve değişimine uygun olarak kullanılması gerekmektedir. Günümüzde genellikle siyasi (bir devletin adı olduğu için) ve coğrafik anlamda kullanılan “İran” sözcüğü aslında kültürel ve jeokültürel bir anlamı ifade etmektedir.

2. ANİRAN (ANĒRĀN)

Zerdüştlüğün ve İran (*Ērān*)'ın düşmanını nitelemek için kullanılan Orta Persçe etnolingüistik bir terim olan Aniran (*Anērān*), etimolojik olarak *ēr* /*ir* sözcük kökünün negatif ön ekli çoğul bir biçimdir. Anlam olarak İran (*Ērān*)'ın zıttıdır ve tıpkı İran (*Ērān*) sözcüğü gibi Aniran (*Anērān*) sözcüğü de Avesta'da geçmektedir. Aniran, İranlı olmayan krallıkların *x'arnah* (ilahi

³⁵ Touraj Daryaei, “National History or Keyanid History? :The Nature of Sasanid Zoroastrian Historiography”, *Iranian Studies*, Volume 28, Numbers 3-4, Summer/Fall 1995, s.131.

³⁶ Josef Wiesehöfer, *Ancient Persia*, Translated by Azizeh Azodi, I. B. Tauris Publishers, London-New York, 2014, s. XII.

³⁷ A. S. Shahbazi, “The History of the Idea of Iran”, s.108.

krallık alameti) tarafından yok edilmesine gönderme yapar³⁸. Aniran sözcüğü, Avesta'dan sonra Sasaniler döneminde I. Şapur'un Kabe-yi Zerdüşt'teki yazıtında, sikkelerde ve bir mühür üzerinde yeniden karşımıza çıkmaktadır. I. Şapur' un unvanı, yönetimi sırasında "İranlı olmayanları" da hakimiyeti altına almasıyla *sāhān sāh ērān ud anērān* olarak değişiklik göstermiştir.

İran ve Aniran'a Sasanilerin gözünde hangi bölgelerin dahil olduğunu belirlemek aslında oldukça güçtür. Çünkü hangi toprakların İran'ın bir parçası olarak görüldüğünü belirleyen ölçüt kesinlikle sadece dilsel ve etnik değildir. Ama yine de I. Şapur'un Fırat'ın ötesinde fethettiği yerlerin onun sikkelerinde görülen Aniran sözcüğüne karşılık gelebileceği düşünülmektedir; çünkü M.S. III. yy'da Zerdüşt Rahip Kerdir bu bölgelerden Aniranşehr (*Anērānšahr*) olarak bahsetmiştir³⁹. İlginç olan nokta ise Ermenistan, Kafkasya gibi "İranlıların yoğun olmadığı yerler" I. Şapur'un yazıtında İran'a dahil edilirken; Suriye, Klikya, Kapodakya gibi Roma İmparatorluğundan fethedilen yerlerin Aniran'a dahil edilmiş olmasıdır. Aniran sözcüğünün Zerdüşt literatüründe olduğu gibi Sasani politik düşüncesinde de belirgin bir dini çağrışma sahip olduğu düşünülmektedir. Zerdüşt'ün hayatı, Zerdüştlük ve *Mazdayasnian* dinler hakkında bilgiler veren Orta Persçe bir metin olan Dinkard (*Dēnkard*)⁴⁰ a göre bir *anēr* kişi sadece *Non-Iranian* değil aynı zamanda *Non-Zoroastrian* 'dır. *Anēr*, bir yandan şeytana tapanları belirtirken bir yandan da diğer dinlerin taraftarlarını belirtmektedir. Bu dini çağrışma paralel olarak Araplar, Türkler ve Müslümanlar *anēr* olarak adlandırılmaktadır⁴¹. İraniler ve Turaniler arasında yaşanan savaşlar neticesinde zamanla Turani terimi Aniran teriminin yerini almıştır⁴²

İran sözcüğü sadece İran dillerini konuşanların yaşadığı bir yer değil, ayrıntılı bir şekilde düşünülmesi gereken daha soyut anlamlı bir sözcüktür⁴³. Üzerinde titizlikle durulması gereken bu soyutluğun kavranabilmesi için sadece "İran" ın ifade ettiği anlamı kavramak yeterli değildir. İran sözcüğü ile

³⁸ Ph. Gignoux, "Anērān," *Encyclopædia Iranica*, Online Edition, Originally Published: December 15, 1985, Last Updated: August 3, 2011, This article is available in print. Vol. II, Fasc. 1, pp. 30, <http://www.iranicaonline.org/articles/anan>, erişim tarihi: 10.10.2020.

³⁹ Touraj Daryae, "Sasanian Coins & Kingship", *Persian Kings*, ed. Keyvan Safdari, Touraj Daryae, 2020, s.36.

⁴⁰ Dastur Peshotanji, Behranji Sanjana (ed.), *Denkard, The Acts of Religion*, Book 3, Ardeshir & Co. Bombay, 1876, s. XXXIV.

⁴¹ Gignoux, "a.g.m.", <http://www.iranicaonline.org/articles/anan>, erişim tarihi: 10.10.2020.

⁴² Hafeziniya, *a.g.e.*, s.21.

⁴³ R. N. Frye, *The Golden Age of Persia*, Phoenix Press, London 2008, s.3.

anlamca zıt da olsa bir ilişkisi bulunan “Aniran”ı da kavramak bütüncül bir bakış açısı kazandırması açısından gereklidir. İran tarihinin gelenekleri arasında erken dönemlerden itibaren “İran ve Aniran” mücadelesinin olduğu bilinmektedir. Bu ikili gelenekte İran ve Aniran krallarının varlığı İran halkı tarafından benimsenmiş ve hatta tarihi/mitsel ya da edebi bir söylem ile günümüze kadar ulaşmıştır. Bu ikilik/zıtlık İran tarihinin ve kültürünün temel dinamiklerinin belirlenmesi ve anlaşılması açısından önemlidir.

3. İRANŞEHR (ĒRĀNŠAHR)

İranşehr sözcüğü ilk kez I. Şapur’un Kabe-yi Zerdüşt ’teki üç dilli yazıtında *Ērānšahr* (Partça *Aryānšahr*) olarak karşımıza çıkar. (Orta Persçe ‘*NH . . . y’ nštry ḫwt’ y ḪWHn*⁴⁴, Partça ‘*NH . . . ry’ nḫštr ḫwtwy ḪWYn*⁴⁵)⁴⁶. I. Şapur’un yazıtında bahsettiği İranşehr (*Ērānšahr*)’in neresi olduğunu bu üç dilli yazıtın bazı kısımları tahrip olduğu için oradan tespit edebilmek zordur.

Bu güçlüğü Kerdir’in yazıtları ile biraz da olsa aşmak mümkündür. Kerdir, Sasani döneminde yaşamış ünlü bir Zerdüşt rahiptir ve Nakş-ı Rüstem, Kabe-yi Zerdüşt gibi yerlerde yazıtları bulunmaktadır⁴⁷. Kerdir, yazıtlarında İran’ın şehirlerini listelemiştir. Bu liste ile I. Şapur’un yazıtında geçen yer isimleri karşılaştırılarak İranşehr’in sınırları aşağı yukarı tespit edilebilir. Buna göre İranşehr; Doğu İran dünyası, İran Platosu ve Mezopotamya’ya karşılık gelen bir bölgedir⁴⁸. Görünüşe göre I. Şapur İranşehr terimini Doğu’da Ceyhun sınırına ulaşınca kullanmaya başlamıştır. İranşehr’in de tıpkı İran gibi Sasanilerin bir tasarımı olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Her ne kadar İranşehr siyasi ve coğrafik bir isim gibi görünse de bu ismin kültürel bir boyutunun da olduğuna dikkat edilmesi gerekir. Sasaniler, İranşehr’i orada oturan herkesin kültürel, politik, ve dinsel vatani olarak görmüş ve İranşehr tasarımıyla kendileri ve uyrukları için yeni bir kimlik yaratmışlardır. Bu yeni kimlik; Zerdüşt, *Persis*, Yakın Doğu, Part ve Helen mirasıyla sentezlenen melez bir fikirle oluşturulmuş bir kimliktir.

⁴⁴ an. . . ērānšahr xwadāy hēm

⁴⁵ az. . . aryānšahr xwadāy ahēm

⁴⁶ MacKenzie, “a.g.m.”, <https://iranicaonline.org/articles/eran-eransah>, erişim tarihi: 30.08.2020.

⁴⁷ Karim Golshani Rad, Ghafar Pourbakhtiar, Gholam Reza Soheily, “Kartir and is inscriptions”, *Walia Journal* 31(S3), Ethiopia 2015, s. 23.

⁴⁸ Touraj Daryaee, *Šahrestānīhā ī Ērānšahr A Middle Persian Text on Late Antique Geography, Epic and History With English and Persian Translations and Commentary*, Mazda Publishers, Costa Mesa, California 2002, s.1.

İranşehr' in siyasi sınırları *Dara*'nın siyasi sınırlarıdır; ama *Touraj Daryace* İran'da *Marlık* dergisine verdiği bir röportajda Firdevsi'nin Şehname'nin girişinde "İranşehr'in sınırları Amu'dan Fırat'a kadardır", demesini sebepsiz bulmadığını ifade eder⁴⁹. Aslında Firdevsi'nin çizmiş olduğu bu sınırlar gerçekte İranşehr'in sınırları mıdır diye sorguladığımızda burada siyasi sınırlar ötesinde İran kültür sınırlarından bahsedildiğini görebiliriz. *Touraj Daryace*'nin vurguladığı nokta; İranşehr kimi zaman coğrafi kimi zaman siyasi bir terim olarak kullanılsa da bu kavrama karşılık gelen sınırlar çizilmek istediğinde belirleyici unsurun kültürel sınırlar olması gerektiğidir.

Touraj Daryace, bu kültürel sınırlar dahilinde ülkeyi bir arada tutan gücün ideolojik bir vizyon olduğu görüşündedir. Çağların gerisinden gelen Zerdüşt kutsal metinlerine dayanan ideolojik bir vizyonun bunu nasıl başardığı ise Sasanilerin imparatorluk gündemine uyacak şekilde onu manipule etmesiyle açıklanabilir. Bunun en açık örnekleri olarak; Sasaniler tarafından Doğu dünyasının isimlerinin İran Platosuna aktarılmasını, İran'ın epik tarihinin Sistan bölgesinde ortaya çıkarılmasını, Zerdüşt'ün doğumunun Rey ile ilişkilendirilmesini ve antik kahramanların birçoğu ile Avesta'daki bazı kutsal kişiliklerin Taht-ı Cemşid, Nakş-ı Rüstem gibi Fars eyaletinde bulunan merkezlere aktarılmasını gösterebiliriz⁵⁰. Bütün bu manipülasyonun nedeni Sasanilerin siyasi bir kavram olarak geliştirdikleri İranşehr'i mitlerle zenginleştirip kendilerini eski İranlıların mirasçıları ve aynı zamanda Zerdüşt inancının yandaşları olarak gösterip iktidarlarını meşrulaştırmak istemeleridir⁵¹. Neticede Sasaniler kutsal metinlerin içerdiği eski İran dünya görüşünü kullanarak "imparatorluk ideolojilerini" gerçekleştirdiler. İranşehr fikri ile ortaya çıkan dini ve ideolojik göstergeler bir zamanlar İran yerleşimiyle ilişkilendirilen bölgelerin birleştirilmesi gerekliliği üzerine kurulmuştur. Bu tasarım, Pers yerel geleneği ile kombine edilmiş bir Mezopotamya ve Helen kültürünün üzerine temellenen bir bölgenin mirasının din ve imparatorluk ideolojisi ile sentezlenmesi sonucu kompleks bir yapıya dönüşmüştür⁵².

⁴⁹ Mecid Bocnurdi, Behruz Puya, "Goftogu Ba Turaç Deryayi Derbare- yi Endişe-yi İranşehri ve Merzha-yı Ferhengi İran", *Marlık*, Sal-ı Devvom ve Sevvom, Şomare-yi Pencom ve Şeşom, Behar, Tehran 1393/2015, s. 132.

⁵⁰ T. Daryace, "Sasanian Coins & Kingship", s.34.

⁵¹ J. Wiesehöfer, *Ancient Persia*, s. XI.

⁵² Touraj Daryace, "Sasanian Kingship Empire and Glory: Aspects of Iranian Imperium", *Raj-o-Ganj Papers in Honour of Professor Z. Zarshenas*, Edited by, V. Nadaf, F. Goshtasb, M. Shokri-Foumeshi, Institute for Humanities and Cultural Studies, Tehran 2013, s. 11- 13.

Sasanilerden sonraki dönemlerde oluşan Orta Persçe metinlere bakıldığında İnanşehr' in daha geniş bir bölgesel tanıma sahip olduğu görülmektedir. İnanşehr'in geleneksel tanımı içerisinde yer almayan Afrika ve Arabistan gibi bölgelerin de bu sınırlara dahil edilmesi dikkat çekicidir. Bu geniş sınırlar Orta Persçe bir metin olan *Šahrestānīhā ī Ērānšahr'* de açıkça görülmektedir. Arabistan ve Afrika gibi bölgeleri de içeren bu geniş sınırların II. Hüsrev (590-628) zamanında Sasanilerin en geniş sınırlarına ulaştığı zamandan esinlenerek oluşturulmuş olabileceği düşünülmektedir⁵³. Sasani sonrası kaleme alınan daha birçok metinde İnanşehr sözcüğü farklı tanımları, sınırları ve kavramları karşılar şekilde karşımıza çıkmaktadır. Buna bir örnek olarak daha önce de bahsettiğimiz Nişabur (*Nišāpūr*)'un Part döneminde İnanşehr olarak adlandırıldığı iddiası hatırlanabilir⁵⁴. Bunun dışında Mütercim Asım'ın "Kamus Tercümesi"nde "Irak, İnanşehr'in Arapçalaştırılmış şeklidir", diye yazması da önemli bir örnektir⁵⁵.

Sasanilerin resmi adı olan "İnanşehr", gelenek odaklı devlet bürokratlarının *Persia* kullanımının önüne hiçbir zaman geçememiştir. İslam öncesi İran toplumunun en okuryazar kesimi Maniheistlerdir. Onlar, Sasani İmparatorluğunun resmi adının "İnanşehr" olduğunu biliyorlardı; ancak bu adı fazla kullanmamayı tercih ettiler. Eğer Sasani dönemi sadece onların metinlerinden öğrenilseydi belki de devletin resmi adının "İnanşehr" olduğu hiçbir zaman öğrenilemezdi⁵⁶. Bu durum İnanşehr kavramının çok fazla somutlaşmamasına neden olarak gösterilmektedir.

Kavramın somutlaşması Sasani sonrasında daha belirgin bir şekilde olmuştur. Son dönemlerde Doğu İran üzerine yaptığı çalışmalarla adını sıkça duyuran İranlı tarihçi *Khodadad Rezakhani*, Sasanilerin İnanşehr kavramının Samaniler döneminde çok daha fazla somutlaştırıldığını savunur⁵⁷. Değişen ve gelişen tanımlar ne olursa olsun İnanşehr bir Sasani tasarımı hatta kimliğidir. Sözcüğü belirli bir alanla sınırlandırmak kavramın daralmasına neden

⁵³ T. Daryae, *Šahrestānīhā ī Ērānšahr A Middle Persian Text on Late Antique Geography, Epic and History With English and Persian Translations and Commentary*, s. 2-4.

⁵⁴ Muhammed b. Ahmed el- Mukaddesi, *İslam Coğrafyası (Ahsenü't-Tekasim)*, çev. Dr. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2015, s.309.

⁵⁵ İnci Koçak, "Bazı Arap Ülke ve Şehir Adları", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, Cilt 36, Sayı-1-2, Ankara 1995, s.132.

⁵⁶ A. S. Shahbazi, "The History of The Idea of Iran", s.108.

⁵⁷ Khodadad Rezakhani, *ReOrienting The Sasanians East Iran in Late Antiquity*, Edinburgh University Press, U.K. 2010, s.7.

olacaktır. O nedenle İranşehr bütün siyasi, coğrafi anlamların dışında kültürel bir çerçeve dahilinde düşünölmelidir. Aksi takdirde, çağlar boyunca oluşan bu kültür, ifade ettiğı anlamın daralması nedeniyle ya tek bir devletin ya tek bir milletin ya da tek bir coğrafyanın mirası olarak algılanacak ve bu da tarihi süreç içerisinde çeşitli unsurların bu kültürel mirasa yaptığı katkının yok sayılmasına neden olacaktır.

Sonuç

Sasanilerin, kökeni Avesta'ya kadar uzanan "İran" sözcüğünü yeniden kullanması ile birlikte sözcük zamanla Avesta'daki anlamından daha farklı anlamları karşılar hale gelmiştir. İlk ortaya çıktığı zamandan beri kimi zaman coğrafi, siyasi, kültürel; kimi zaman da etnolinguistik anlamlara sahip olan "İran" sözcüğünün İranşehr ve Aniran terimleri ile beraber ele alındığında kavramsal olarak bazı değişiklikler geçirdiğı gözlemlenmiştir. Bu terimlerin dönemlere göre kavramsal çerçevesinde belirgin farklılıklar olmasına rağmen temelde hepsi aynı tasarımın ürünüdür. İran'ın siyasi tarihine baktığımızda dini, dili, etnik mensubiyeti ne olursa olsun bu coğrafyada kurulan devletler hem İran'ın kültürel mirasını beslemiş hem de bu kültürel mirastan beslenmiştir. İran kültüründeki sürekliliğın temelinde de bu İran, İranşehr hatta Aniran kavramları arasındaki organik bağ yer almaktadır. İranî olmayan devletlerin İran coğrafyasına hakim olduğu dönemlerde bölgenin kültürel yapısı bir bakıma değişmiş ve bazen Arap, bazen Yunan, bazen de Türk toplumlarının etkisinde kalmıştır. Ancak birbiriyle bağlantısız görünen bu devletlerin oluşturduğu miras ile İran kültürü sürekli gelişmiş ve geliştikçe de etkisinde kaldığı kültürleri geliştirmiştir. İran ve İranşehr kavramı da zaten böyle bir yapıyı gerektirmektedir. Hem görünürde farklılık hem de bu farklılığın gelenekselleşip bir üst yapıda birleşmesi... Kısaca bu bir etkileşimdir; çünkü bütün "Yakın Doğı"nın, "Yunan"ın, "Pers"ın mirası; İran, Aniran ve İranşehr kavramlarında yükselmiş ve melez bir yapıya bürünmüştür.

Kaynakça

Bailey, H. W., "Arya", *Encyclopaedia Iranica*, Online Edition Originally Published: December 15, 1987 Last Updated: August 15, 2011 This article is available print. Vol. II, Fasc. 7, pp. 681-683 <https://iranicaonline.org/articles/arya-an-ethnic-epithet>, erişim tarihi: 20.07.2020.

- Bocnurdi, Mecid Behruz Puya, “Goftogu Ba Turaç Deryayi Derbare- yi Endişe-yi İranşehri ve Merzha-yı Ferhengi İran”, *Marlik*, Sal-ı Devvom ve Sevvom Şomare-yi Pencom ve Şeşom, Behar, Tehran 1393/2015, s. 132-135.
- Boyce, M., *The Letter of Tansar*, Istituto Italiano per il Medio ed. Estremo Oriente, Rome 1968.
- Bundeheş, Motercim Fernebag Dadegi, Entişarat- i Tus, Tehran 1395/2017.
- Darmesettar, Ceyms, *Mecmua-yı Kavanin-i Zerdışt (Vendidad- ı Avesta)*, Motercim Doktor Musa Cevan, Donya-yı Kitab, Peyk-e İran, Tehran, 1386/2008.
- Daryae, Touraj, “National History or Keyanid History? :The Nature of Sasanid Zoroastrian Historiography”, *Iranian Studies*, Volume 28, Numbers 3-4, Summer/Fall 1995, s.129-141.
- Daryae, Touraj, “Kingship in Early Sasanian Iran”, *The Sasanian Era The Idea of Iran vol.3*, ed.Vesta Sarkhosh Curtis and Sarah Stewart, I.B Tauris, s. 60-70.
- Daryae, Touraj, “Sasanian Coins & Kingship”, *Persian Kings*, ed. K. Safdari, T.Daryee, s.33-41.
- Daryae, Touraj, *Šahrestānīhā ī Ērānšahr A Middle Persian Text on Late Antique Geography, Epic and History With English and Persian Translations and Commentary*, Mazda Publishers, Costa Mesa, California 2002.
- Daryae, Touraj, *Sasanian Persia The Rise and Fall of An Empire*, I. B. Tauris & Co. Ltd., London-New York 2009.
- Daryae, Touraj. “Sasanian Kingship Empire and Glory: Aspects of Iranian Imperium”, *Raj-o-Ganj Papers in Honour of Professor Z. Zarshenas*, Edited by, V. Nadaf, F. Goshtasb, M. Shokri-Foumeshi, Institute for Humanities and Cultural Studies, Tehran 2013, s.11-22.
- Daryae, Touraj, “Memory and History: The Construction of the Past in Late Antique Persia”, *Name-ye Iran-e Bastan, : The International Journal of Ancient Iranian Studies*, Vol. 1, No. 2, Irvine 2001, s.1-14.
- el- Mukaddesi, Muhammed b. Ahmed, *İslam Coğrafyası (Ahsenü't-Tekasim)*, çev. Dr. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2015.

- Frye, Richard Nelson, *Persia*, Schocken Books, New York, 1969.
- Frye, Richard Nelson, *The Golden Age of Persia*, Phoenix Press, London 2008.
- Frye, Richard Nelson, *The Heritage of Persia*, Mazda Publishers, Costa Mesa California 2004.
- Frye, Richard Nelson, *The History of Ancient Iran*, C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, Germany 1984.
- Gignoux, Ph., "Anērān," *Encyclopædia Iranica*, Online Edition, Originally Published: December 15, 1985, Last Updated: August 3, 2011, This article is available in print. Vol. II, Fasc. 1, pp. 30, <http://www.iranicaonline.org/articles/aneran> erişim tarihi: 10.10.2020.
- Gnoli, Gherardo, *The Idea of Iran, An Essay on its Origin*, Istituto Italiano per il Medio ed. Estremo Oriente, Roma 1989.
- Hafeziniya, Muhammed R., *İran Jeopolitiği ve Siyasi Coğrafyası*, İraniyat Yayınları, Ankara 2017.
- Hämeen-Anttila, Jaakko, *Khwadāynāmag The Middle Persian Book of Kings*, Brill, Leiden 2018.
- Koçak, İnci, "Bazı Arap Ülke ve Şehir Adları", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt 36, Sayı-1-2, Ankara 1995, s.127-135.
- MacKenzie, D.N., "Ērān, Ērānšahr", *Encyclopaedia Iranica*, Online Edition, Originally Published: December 15, 1998, Last Updated: December 15, 2011. This article is available in print. Vol. VIII, Fasc. 5, p. 534 , <https://iranicaonline.org/articles/eran-eransah> , erişim tarihi: 30.08.2020.
- Malandra, William W. "Vendidad i. Survey of the history and contents of the text", *Encyclopaedia Iranica*, Online Edition Originally Published: January 1, 2000 Last Updated: Sep. 5, 2006, <https://iranicaonline.org/articles/vendidad> erişim tarihi: 04.08.2020.
- Multiple Authors, "Iran", *Encyclopaedia Iranica*, Online Edition, Originally Published: December 15, 2004, Last Updated: March 29, 2012, This article is available in print. Vol. XIII, Fasc. 2, pp. 204-224 and Vol.

- XIII, Fasc. 3, pp. 225-336 and Vol. XIII, Fasc. 4, pp. 226, <https://www.iranicaonline.org/articles/iran> , erişim tarihi: 10.10.2020.
- Overlaet, Bruno, “And Man Created God? Kings, Priestes and Gods on Sasanian Investiture Reliefs”, *Iranica Antiqua*, Vol. XLVIII, 2013, s. 313- 354.
- Payne, Richard, Cosmology and The Expansian of The Iranian Empire, 502-628 CE”, *Past & Present*, Volume 220, Issue 1, August 2013, s. 3-33.
- Peshotanji, Dastur, Behramji Sanjana (ed.), Denkart, The Acts of Religion, Book 3, Ardeshir & Co. Bombay, 1876.
- Rad, Karim Golshani, Ghafar Pourbakhtiar, Gholam Reza Soheily, “Kartir and is inscriptions”, *Walia Journal* 31(S3), Ethiopia 2015, s 23-24.
- Rezakhani, Khodadad, *ReOrienting The Sasanians East Iran in Late Antiquity*, Edinburgh University Press, U.K. 2010.
- Ru, Jan-Pol', *İstoriya Irana i irantsev, Ot istokov do Naşih Dney*, Perevod s Frantsuzskogo, Nekrasov M. Yu. izdatel'stvo, Yevraziya, Sankt-Petersburg 2015.

- Schmitt, R., "Aryans", *Encyclopaedia Iranica*, Online Edition, Originally Published: December 15, 1987, Last Updated: August 16, 2011 This article is available in print. Vol. II, Fasc. 7, s. 684-687. <https://www.iranicaonline.org/articles/aryans> erişim tarihi: 20.07.2020.
- Shahbazi, A. Shapur, "Early Sasanians' Claim to Achaemenid Heritage", *Name-ye Iran-e Bastan, The International Journal of Ancient Iranian Studies*, Vol. 1, No. 1, Spring and Summer 2001, s.61-73.
- Shahbazi, A. Shapur, "The History of the Idea of Iran", *Birth of The Persian Empire Vol I*, Ed. Vesta Sarkhosh Curtis Sarah Stewart, I.B.Tauris & Co Ltd, London- New York 2005, s.100-111.
- Wiesehöfer, Josef, "The Achaemenid Empires" *The Dynamics of the Ancient Empires :State Power from Assyria to Byzantium*, ed. By an Morris and Walter Scheidel, Oxford University Press, Oxford 2009, s. 66-98.
- Wiesehöfer, Josef, *Ancient Persia*, Translated by Azizeh Azodi, I. B. Tauris Publishers, London-New York 2014.
- Yarshater, Ehsan, "Were the Sasanians Heirs to the Achaemenids?", *La Persia nel Medioevo, Accademia Nazionale dei Lincei*, Roma, 1971, s. 517-533.
- Yarshater, Ehsan, "Communication", *Iranian Studies*, Vol. 22, No. 1, Taylor&Francis, London 1989, s. 62-65.